کنگره ی ملی حضرت معصومه سلام الله علیها

موضوع:

گزارش مستند از زندگانی فاطمه معصومه (س)

محقق:

مرضیه علوی

تابستان ۹۱

بسم الله الرحمن الرحيم

فهرست

عنوان.....صفحه

چکیده.....

مقدمه.....

تولد حضرت معصومه (س).....۱

پدر و مادر.....۲

سایر اعضای خانواده.....۴

معصومه در کلام معصومین(ع).....۴

ویژگی‌های شخصیتی.....۶

مسئله ازدواج حضرت معصومه (س).....۱۳

دوران زندگی در مدینه.....۱۵

علت هجرت.....۱۵

ورود به قم.....۱۸

علت بیماری و رحلت حضرت معصومه (س) دختر موسی بن جعفر(ع).....۱۹

رحلت یا شهادت حضرت معصومه (س).....۲۰

کیفیت غسل و تدفین.....۲۰

جمع بندی.....۲۲

منابع و مآخذ.....۲۳

چکیده:

نمایه: گزارش مستند از زندگانی فاطمه معصومه (س).

این تحقیق با موضوع گزارش مستند از زندگانی فاطمه معصومه سلام الله علیها تدوین یافته است. بازشناسی شخصیت زنی عالمه و محدثه منتسب به اهل بیت (ع) از جمله ضروریات زندگی برای تأثیر از شأن و عظمت بی نظیر او می‌باشد. نوشته ی حاضر شمه‌ای از زندگی فاطمه معصومه (س) به روایت تاریخ، احتمالات موجود و تحلیل می‌باشد. هرچند بیشترین قسمت آن، به شرح زندگانی آن حضرت در مسیر سفرش از مدینه به مقصد طوس به قصد دیدار امام زمان و برادرش امام رضا(ع) اختصاص یافته است. این نوشتار با گزارشی از تولد این بانو در مدینه آغاز، و پس از بیان ابعادی چون سفر ولایی او بدنبال امام عصر، و مرور بر شیفتگی شیفتگان خاندانش در مسیر، هم چنین استقبال از او در این سفر توسط مردم قم و بر شمردن احادیث ائمه (علیهم السلام) درباره ی شخصیتش، صفات و احتمالات در چرایی عدم ازدواج او، نیز وفات آن حضرت و چگونگی آن با تکیه بر بررسی علل و عوامل و سرانجام تکیه بر مرکزیت قم برای انتشار علوم آل محمد (ص) به دلیل حضور ایشان به پایان خواهد رسید.

این موضوع با استفاده از منابع تاریخی، روایی و حدیثی ونیز منابعی از این دست نگاشته شده است.

به نظر نگارنده حرکت ولایت مدارانه ی حضرت معصومه (س) باعث ماندگاری نام و یاد او در تاریخ و مایه ی امتیاز او در میان امامزادگان، نیز سرچشمه ی برکت شهر قم همچنین تجدید حیات مکتب علمی جدّش شده است. از این جهت می‌توان او را دومین پایه گذار مکتب علمی ا مامان باقر و صادق (علیهم السلام) نامید.

واژگان کلیدی: فاطمه معصومه (س)، امام رضا (ع)، امام موسی بن جعفر(س)، قم، مدینه، طوس.

مقدمه:

خداوند با لطف سرشاری که به بندگانش دارد، عالم را جایگاه تجلی انوار خویش قرار داده است. نزول رحمت خداوندی از چنان عظمتی برخوردار است که برای آن از پیش زمینه‌ها و جایگاه‌هایی مهیا شده و این برنامه که از فیض بی پایان خدای متعال سرچشمه می‌گیرد، همان ادیان آسمانی است که توسط پیامبران الهی (ع) بر بشر فرود آمدند تا راهنمای آنان در وادی دنیا باشد. اما در عالم پیوسته برای راهنمایی انسان افرادی ممتاز وجود داشته است که در راستای برنامه الهی حرکت نموده و بدین سان گوی سبقت را از دیگران ربوده‌اند. تلاش در بندگی و عبادت خالصانه بسوی خدای رحمان ویژگی خاص آنان بوده تا هر اندازه درجه ی خلوصشان بیشتر و به مقام قرب پروردگار نزدیکتر باشند. اهلبیت (ع) همان گروه ممتاز و ویژه هستند که در بالاترین جایگاه تقرب به مقام ربوبی قرار دارند. این ویژگی مخصوص به آنان بوده و دست دیگران از رسیدن به چنان مقامی کوتاه است. رحمت الهی آدمی را فرا گرفته و با الگو قرار دادن افرادی راه رسیدن به شاهراه تقرب الهی را گشوده است. هر جا و در هر مکانی باشیم می‌توانیم راهی برای رسیدن به این مقام بیابیم. آستان بوسی با معرفت فرزندی از تبار اهل بیت (ع) همان دریچه ورود به این رحمت و فیض حق است. بیایید با معرفت دست به دامان کریمهٔ اهل بیت(ع) زده و خود را مسافر راه قرب سازیم زیرا معجر شفاعت او تنها عارفان به حقش را در بر خواهد گرفت.

«یا فاطمه اشفعی لنا فی الجنه»

گزارش مستند از زندگانی فاطمه معصومه(س)

تولد حضرت فاطمه معصومه (س)

درباره مکان تولد حضرت معصومه (س) که مدینه الرسول است جای هیچ شک و شبهه‌ای وجود ندارد. اما درباره زمان تولد آن حضرت سه نظر وجود دارد که با رجوع به مستندات تاریخی به شرح زیر می‌باشد:

۱- برخی تولد ایشان را سال ۱۸۳ ه. ق مصادف با شهادت پدربزرگوارشان، موسی بن جعفر (ع) دانسته‌اند. همان طور که گروهی از معاصران در کتب خود با موضوع حضرت فاطمه معصومه (س) آورده‌اند، این نظریه درست نمی‌باشد. زیرا، بر پایه گزارش بسیاری از دانش وران نامور شیعه حضرت موسی بن جعفر (ع) در سال ۱۸۳ ه. ق به شهادت رسید، و پیش از شهادت ۴ سال در زندان سندی بن شاهک بوده و هیچ گونه ارتباطی با خانواده‌ی خود نداشت.

از این رو تولّد حضرت فاطمه معصومه (س) در تاریخ یاد شده، معقول به نظر نمی‌رسد. علاوه بر این در زمان حضور امام موسی بن جعفر(ع) در مدینه روایتی از حضرت معصومه (س) نقل کرده‌اند، که از درک و فهم ایشان در سال ۱۷۹ ه.ق حکایت می‌کند و نیز تولّد این ایشان در تاریخ یاد شده مستند تاریخی ندارد. بدین سان این نظریه به سه دلیل زیر رد می‌شود.

الف) معقول نبودن.

ب) نداشتن مستند تاریخی معتبر.

ج) نقل روایتی از ایشان پیش از سال ۱۷۹ هـ .ق در مدینه.

۲- نظریه دوم آن است که آن حضرت به سال ۱۷۳ هـ‌ق در مدینه چشم به جهان گشوده است.[۱]

این تاریخ طبق شواهد و قرائن درست به نظر می‌رسد، زیرا مرحوم نمازی که در شناخت احادیث شیعه از تبحّر خاصی برخوردار بوده، تولد آن حضرت را در این سال به گونه‌ای مسلم بیان داشته هر چند هیچ دلیل و مدرکی برای اثبات تولد آن حضرت در این تاریخ ذکر نشده است.

۳- سومین نظریه آن است که درباره تاریخ تولد ایشان گزارش و اطلاع متقنی وجود ندارد.

دلیل این نظریه این است که در زمان تولد آن حضرت فشار و اختناق حاکم (دستگاه عباسی) به اندازه‌ای بوده که ارتباط با این خاندان به حداقل رسیده و مورخان به تاریخ تولد بانو دست نیافته‌اند.

مدارک و شواهد تاریخی دال بر استحکام این نظریه است. ضمن درستی نظریه در بطن خود، از مجموع نظرات فوق این نکات در مورد تولد فاطمه معصومه (س) به دست می‌آید:

«الف) مباحث فوق در مورد سال تولد آن حضرت بوده و اثبات روز و ماه تولد ایشان نیازمند پاسخگویی روشن تری به اشکالات در این باب می‌باشد.

ب) نظریه اول و دوم هردو با وجود اختلاف در سال، تولد آن حضرت را در اول ذیقعده تأیید می‌نماید.

ج) نظریه سوم، اطلاع از روز و ماه تولد ایشان را همچون سال تولد آن حضرت می‌داند که اصطلاح دقیقی از آن در دست نیست.»[۲]

پدر و مادر

در انتساب فاطمه‌ی معصومه (علیها السلام) به امام هفتم شیعیان، امام موسی بن جعفر (علیه السلام) هیچ شکی نیست. چنان‌که در زیارت نامه‌ی آن حضرت آمده است، السلام علیک یا بنت موسی بن جعفر... .

---

[۱] . النمازی، شیخ علی، مستدرک سفینه البحار. ت ۱۴۰۵ه. تحقیق و تصحیح الشیخ حسن بن علی النمازی، نشر مؤسسه النشره الاسلامی ۱۴۱۹ ه. قم. ج ۸. ص۲۵۸.

[۲] . حسینی، سید علی، رواق عصمت شرحی بر زیارتنامه حضرت معصومه (علیها السلام)، انتشارات زائر، ۱۳۸۵، قم، ص۱۱.

«امام هفتم فرزند حضرت امام صادق (علیه السلام) مشهور به عبدالصالح بوده، زیرا همه صفات فضل و کمال را داشته و پدرش او را به عنوان امامت پس از خود برگزیده و به مقام ولایت و خلافت مشارالیه تصریح فرموده. او که در سال ۱۲۸ در ابواء متولد شده و در بغداد، ششم رجب سال ۱۸۳ در سن پنجاه و پنج سالگی در زندان سندی بن شاهک رحلت فرموده.

بنابراین سی و پنج سال پس از درگذشت پدر بزرگوارش امامت کرده، کنیه آن حضرت ابوابراهیم و ابوالحسن و ابوعلی و شهرتش عبدصالح و معروف به کاظم بوده.»[۱]

در کتب متعدد تاریخی شرح حال کامل امام هفتم، امام موسی بن جعفر(ع) بیان شده است. اما از شرح حال این بانوی مخدّره اطلاع اندکی موجود است و بیشتر آنچه آمده درباره‌ی القاب این بانوی با فضیلت می‌باشد. مادر گرامی ایشان نجمه خاتون می‌باشند.»[۲]

مقام شامخ امام رضا (ع) و بلندی مرتبه خواهر گرامیش حضرت معصومه (س) نشان دهنده‌ی فضیلت و قدر منزلت مادرشان می‌باشد. القابی برای این بانوی والامقام در تاریخ ذکر شده که هر یک نشانه‌ی شخصیت عظیم او می‌باشند و از هر یک انسان به یکی از فضایل وجودش دست می‌یابد. از جمله او را ام‌البنین، نجمه، تکتم، سمان، سکن النوبّیه، أروی نامیده‌اند.»[۳]

در کتاب کافی همچنین الارشاد آمده که ایشان را در خانه بنام ام‌البنین می‌خواندند و با توجه به این خطاب با کنیه معلوم است که احترام خاصی در خانه داشته است. همچنین پس از تولد حضرت رضا (ع) به نام طاهره نامیده شد.

---

[۱] . شیخ مفید، الارشاد، ترجمه و شرح فارسی حاج شیخ محمد باقر ساعدی خراسانی به تصحیح محمد باقر بهبودی، انتشارات کتابفروشی ملاصدرا، ۱۳۷۶ ه.ش، ص۵۵۹

[۲] . طبری، ابوجعفر محمد بن جریر بن رستم، دلائل الامامه، تحقیق الدراسات الاسلامیه، مؤسسه بعثت. قم، ۱۴۱۳ه، ص۳۰۹.

[۳] . کلینی، ابوجعفر محمد بن یعقوب، دارالکتاب الاسلامیه، تهران، چاپ سوم ۱۳۸۸ه. ج ۱۶، ص۴۷۳

نیز صدوق، ابوجعفر محمد بن علی بن حسین بن بابویه قمی، عیون اخبار الرضا (ع)،تصحیح مهدی لاجوردی قم ص ۴-۱.

نیز مجلسی، محمد باقر، طبع بیروت، ج ۴۹، ص۲و۳

سایر اعضای خانواده

در تعداد فرزندان موسی بن جعفر (ع) اختلاف است. «بعضی اولاد آن حضرت را سی نفر و بعضی شصت نفر، سی و هفت دختر و بیست و سه پسر و نیز بنا بر نقل دیگر هیجده تن ذکور و نوزده تن اناث می‌باشند.»[1]

از جمله فرزندان امام هفتم(ع) که هیچ اختلافی در انتساب ایشان به موسی بن جعفر (ع) وجود ندارد، امام رضا(ع) و خواهر پدری و مادری ایشان فاطمه معصومه (س) می‌باشند.

پس از وفات امام کاظم(ع) چنانکه از وصیت نامه‌ی آن حضرت (امام هفتم (ع)) بدست می‌آید، کفالت زنان و دختران او به فرزندش امام رضا (ع) واگذار می‌شود. قسمتی از وصیت نامه موسی بن جعفر (ع) به فرزندش امام رضا (ع) در این زمینه، چنین است. «وصی قرار دادم علی فرزندخود را و باید فرزندان دیگر من با او باشند، انشاءالله پس اگر انس گیرد با ایشان در راه راست... و بسوی او وصیت کردم صدقات و اموال و اطفال خود را که واگذاشته‌ام و اولادم و اینها را به سوی ابراهیم، عباس، اسماعیل، و احمد... لیکن امر زنان خود را به علی وصیّت کردم ... او با من است در وصیت من... در مال من، و در عیال من و فرزندان من... .»[2]

سرپرستی فاطمه معصومه (س) پس از پدر بر عهده امام رضا (ع) گذاشته شد. طبق وصیت امام هفتم (ع) و آز آنجا که ائمه نور واحدند[3]. در روند تربیت معصومانه‌ی او خللی پیش نیامد. همچنانکه در زیارتنامه‌ی او خطاب به ایشان آمده «السلام علیک یا بنت ولی الله. و السلام علیک یا اخت ولی الله.»[4]

معصومه در کلام معصومین (ع)

یکی از راه‌های شناخت شخصیت یک فرد، دست یابی به سخنان و جملات دیگر افراد درباره‌ی اوست.

---

[1]. شیخ عباسی قمی، منتهی الامال، تحقیق صادق حسین زاده، انتشارات مؤمنین، قم، ۱۳۸۲، چاپ دوم، ج ۲، ص۴۱۷

[2]. حسینی، سید علی، رواق عصمت، شرحی بر زیارتنامه حضرت فاطمه معصومه، ص۱۱

[3]. اصول کافی ، ج ۱، ص۲۷۵

[4]. قسمتی از زیارتنامه حضرت معصومه (س).

این شناخت هنگامی ارزشمندتر است که از زبان معصومین (ع) باشد.

از این رو در این قسمت به سخنان ائمه معصومین(ع) درباره‌ی این بانوی بزرگوار می‌پردازیم.

اول- علامه مجلسی در مزار بحار به نقل از ثواب الاعمال صدوق و عیون اخبار الرضا نقل می‌کند که سعد بن سعد اشعری گفت که سؤال کردم از حضرت رضا (ع) از ثواب زیارت فاطمه بنت موسی بن جعفر(ع) «فقال من زارها فله الجنه» . هر کس او را زیارت کند برای او بهشت است.

دوم- ابن قولویه در کامل الزیاره به همین سند روایت کرده که «من زارها فله الجنه، او هو من اهل الجنه». هر کس او را زیارت کند برای او بهشت است یا او از اهل بهشت است.

سوم- نیز در کامل الزیاره به سند معتبر از امام محمد تقی منقول است که فرمود: «هر کس عمه مرا در قم زیارت کند پس از بهر اوست بهشت.»[1]

چهارم- در پاره[ای] از کتب زیارت به سند حسن منقولست که حضرت رضا با (به) سعد اشعری فرمود: ای سعد نزد شما از ما قبری است. سعد عرض کرد فدایت گردم قبر فاطمه دختر امام موسی را می‌فرمایی. فرمود: «بلی، هر کس او را زیارت کند و حق او را بشناسد، از برای اوست بهشت.»[2]

پنجم- جمعی از مردم به خدمت حضرت ابی عبدالله شرف یاب شدند و عرض کردند ما از مردم ری هستیم.

فرمود: «مرحبا باخواننا من اهل قم» خوشا به حال برادران ما از مردم قم. عرض کردند: ما ار مردم ری هستیم آن حضرت دیگر باره همان کلام را اعاده فرمودند آن مردم چند دفعه همان گونه معروض داشته‌اند و آن حضرت همان جواب را فرمودند به ایشان. سپس فرمود: «بدانید که خدا را حرمی است و آن کوفه است و حرم من و حرم فرزندان بعد از من قم است و قم کوفه کوچک است و برای بهشت هشت در می‌باشد. سه در از آن جمله، بسوی بهشت باز می‌شود.»[3] و زنی از فرزندان من که فاطمه نام دارد در آنجا قبض روح می‌شود و او را آن شأن و منزلت است که به شفاعت او تمام شیعیان به بهشت می‌روند و به

---

[1] .ابن قولویه. کامل الزیارات، نجف ۱۳۵۶، ص۳۳۸. و شیخ صدوق، عیون اخبارالرضا ۱۳۹۰ه. نجف. ج۲، ص ۲۶۷

[2] .علامه مجلسی، بحارالانوار، چاپ۱۱۰جلدی، تهران، ج۴۸، ص۳۱۷.

[3] . قاضی نوراله شوشتری، مجالس المؤمنین، چاپ تهران، ج۱، ص۸۳. نیز علامه مجلسی، بحارالانوار، ج۶، ص۲۲۸.

قولی فرمود: زود باشد که فاطمه نام از فرزندان من در قم دفن می‌شوند و هر کس او را زیارت کند داخل بهشت می‌شود. راوی درباره این حدیث چنین اظهار داشته که این کلام معجزه وار را پیش از آنکه حضرت امام کاظم علیه السلام متولد شود حضرت صادق علیه السلام فرموده بود.»[1]

ششم- و نیز در کامل الزیاره است که حضرت رضا (علیه السلام) فرمود:

«من زار المعصومه بقم کمن زارنی»، هر کس خواهرم معصومه را در قم زیارت نماید، همان فضل و ثواب را دارد که مرا زیارت کرده است.»

هفتم- مجلسی در سماء و العالم بحار روایت کرده است که «زیارتها تعادل الجنه» یعنی ثواب زیارت حضرت معصومه معادل بهشت است.[2] این روایت ها در شأن این بانوی بزرگوار بیان شده تا نشانگر شخصیت ایشان باشد. نکاتی چند از این روایات بدست می‌آیند، که عبارتند از:

الف) با توجه به روایت چهارم مشخص می‌شود که وفات این بانوی گرانقدر قبل از برادرش امام رضا(علیه السلام) واقع شده، و این نکته از این جمله امام هشتم (علیه السلام) بر می‌آید که فرمودند: «عندکم لنا قبر»

ب) زیارت حضرت معصومه(سلام الله علیها) به احتمال زیاد مروی مأثور است و از این جهت ایشان دارای مقام ویژه‌ای می‌باشند.

ویژگی‌های شخصیتی

فاطمه معصومه (سلام الله علیها) یگانه دخت امام هفتم (علیه السلام) دارای ویژگی‌هایی در شخصیت گرانقدر خویش است که البته زبان هر انسانی از بیان آن قاصر و قلم از تقریرش ناتوان است. این قسمت را تنها به امید آب دریا را اگر نتوان چشید هم به قدر تشنگی باید چشید گردآوری نموده‌ایم.

---

[1] . بحارالانوار، ج ۶۰، ص۲۱۶، و ج ۴۸، ص۳۱۷.

[2] . ریاحین، الشریعه، ص ۳۵-۳۶

۱. معصومه

این بانوی بزرگوار بنام فاطمه (ع) و ملقب به معصومه (س) است.

مقام عصمت هرچند مخصوص انبیاء و اوصیا است ولی هستند کسانی که بر اثر عصمت پروردگار و اعمال خالص برای رضایت حق به این مقام نائل گشته‌اند. چه اینکه این مقام نیز مانند سایر مقامات معنوی دارای درجات مختلف است. مقام عصمتی که پیامبر اسلام (صل الله علیه و آله) دارند با مقام عصمت سایر انبیاء یکی نیست. شرف عصمت هرچند از رفعت و بلندای بسیاری برخوردار است، اما چنان نیست که دایره‌ی شمول آن ذیق باشد و عدد خاصی را شامل گردد.

معصومیت فاطمه دختر موسی بن جعفر (علیهم السلام) حقیقتی است که آن را می‌توان با کلام معصوم بهتر مهر تأیید نهاد، هرچند شواهد دیگری نیز در این ارتباط موجود است.

۱- «بنا بر روایت کتاب ناسخ التواریخ امام رضا (ع) فرمودند: من زار المعصومه بقم[کان] کمن زارنی»[۱]
۲- بنابر حدیثی از کتاب کامل الزیارات و عیون اخبار الرضا، بهشت برای زائر قبر آن حضرت واجب می‌شود.[۲]
۳- مقام شفاعت داشتن در روز قیامت.[۳]
۴- در زیارت نامه‌ی آن حضرت می‌خوانیم «فان لک عندالله شأنا من الشان» و با توجه به اینکه این عبارت از امام رضا(ع) نقل شده، مسئله عصمت این بانو به اثبات می‌رسد.
۵- با حضور این بانو شهر قم به «حرم اهل بیت» موسوم گشته است.[۴]
۶- صدور زیارت نامه مأثور از معصوم برای این بانو.
۷- خاک سپاری توسط دو معصوم به احتمال قوی.[۵]

---

[۱] . میرزا محمد تقی خان سپهر(م ۱۲۹۷ ه.) ناسخ التواریخ ج ۶۳، ص۶۸ و کامل الزیارات، ص۳۳۸ و عیون اخبار الرضا، ج۲، ص۲۶۰.

[۲] . کامل الزیارات، ص ۳۲۴، عیون اخبار الرضا(ع)، ج۲، ص۲۹۳، النقض، ص۱۹۶

[۳] .مجالس المؤمنینِ، ج۱، ص۸۳. و بحار الانوار ج ۶۰ ص۲۱۶.

[۴] . همان

[۵] . بحار الانوار، ج۲۷، ص ۲۸۸-۲۹۱ و بحار الانوار، ج۶۰، ص۲۱۶.

از مجموع این مطالب چنین بر می‌آید که این بانو عظیم الشأن دارای مقام عصمت بوده است. هرچند این مقام او متفاوت از معصومین گرامی باشد.»[1]

این مطالب را می‌توان طبق رؤیای صادقانه‌ای که مرحوم محدث بزرگ آیت الله حاج میرزا حسین نوری (متوفی ۱۳۲۰ ه.ق) استاد حاج شیخ عباس قمی که در کتاب دارالسلام نقل نموده و در آن، این جریان نقل شده که این بانوی بزرگوار خود را با جمله‌ی «أنا المعصومه اخت الرضا» من معصومه خواهر رضا (ع) هستم، معرفی نموده.[2]

۲. شفیعه روز جزا

شفیعه از جمله صفات و ویژگیهایی است که به فاطمه‌ی معصومه (س) اطلاق می‌گردد چنان که در زیارت نامه‌ی ایشان می‌خوانیم.

یا فاطمه اشفعی لنا فی الجنه. فان لک عندالله شأنا من الشأن «تنوین برای تعظیم است و الف و لام (من الشأن) برای عهد است و این ... مقام کمال و افضل مراتب جلال است که عقول در ادراک آن قاصر و افهام در فهم آن عاجز است. هرچه گفته شود، عبارت بلکه یک معنایی است که لفظ و عبارت ندارد بلکه مقامی است [که] تصور آن نتواند کرد مگر کسانی که دارای آن مقام باشند یا قریب به آن مقام به اندازه حوصله و استعداد.»[3]

مقام شفاعت نیز چون مقام عصمت هرچند به آسانی در هر فردی حصول و وجود نمی‌یابد، اما در حصر اعداد نیز نمی‌گنجند. همانطور که قرار گرفتن در پرتو نور خورشید در اجسام براق باعث انعکاس این نور از آن اجسام می‌گردد. حصول و برخورداری از زلال عصمت می‌تواند چنان شفافیت معنوی در انسان ایجاد نماید، که خود به صورت منبعی از نور در آید. نور عصمت موجب چنان مقام قربی می‌گردد که انسان می‌تواند در مقام شفاعت حضور یابد چنانکه این مقام برای عالم و شهید هم ثابت شده است.

---

[1] .مسعودی، فرید، فاطمه معصومه (س) مهمان هفده روزه زندگانی حضرت معصومه(س) و پیوستگی آن با سرزمین قم. نشر دلیل ما، قم، چاپ دوم، ۱۳۸۹، ص۳۱-۳۳.

[2] . ر،ک. محمدی اشتهاردی، محمد، حضرت معصومه (س) چشمه جوشان کوثر، نشر مطهر، تهران ۱۳۷۸، ص۲۱-۲۶

[3] . رواق عصمت، ص۶۳

نزدیکی به وجود دو خورشید امامت که یکی پدر و دیگری برادر فاطمه معصومه (س) است، به او فرصت استفاده تام از این منابع متصل به حضرت حق را فراهم نمود و بهره گیری از این فرصت به نحو شایسته و کامل موجب دستیابی به لیاقت عصمت و شفاعت شده است.

مقام والای شفاعت شفیعه‌ی روز جزا در حدیثی از امام صادق (ع) بیان شده است: «تدخل بشفاعتها شیعتی الجنه باجمعهم»؛ «همه شیعیان و پیروان من به شفاعت او (فاطمه معصومه) وارد بهشت می‌شوند.»[1]

۳. کریمه اهل بیت (ع)

این صفت مقامی است که به این بانوی بزگوار اطلاق شده است، او را همچون جد بزگوارش امام حسن مجتبی (ع) به عنوان کریم خاندان اهل بیت (ع) می‌نامند. حضور او در این مقام از جهتی وی را در این مقام تاتی امام حسن(ع) قرار می‌دهد. امام از این نظر که او خارج از اعداد چهارده معصوم(ع) توانسته قدم در دایره کرامت نهد و به این صفت شهرت یابد چهره‌ای ممتاز به او می‌بخشد. اطلاق این صفت از سوی امام معصوم در جریانی که برای یکی از سادات بزرگوار اتفاق افتاده و خطاب شده «علیک بکریمه اهل البیت» نشانه‌ی شخصیت این بانوی با فضیلت است.[2]

داستان‌هایی بسیار از فاطمه‌ی معصومه (س) که در دایره کرامات آن حضرت جای دارد، ثبت و ضبط شده است که به حق او را کریمه‌ی اهل بیت قرار می‌دهد.[3] و می‌توان بدون هیچ شک و شبهه‌ای گفت: «عادتکم الاحسان و سجیتکم الکرم»[4]

۴. زینب ثانی

اولا: این بانوی بزرگوار همچون دختر بزرگوار امام علی(ع) از جمله کسانی که غیر از چهارده معصوم(ع) پرگار دایره‌ی عصمت بر دور وجودشان خط کشیده است از این رو او را می‌توان زینب ثانی اهل بیت (ع) نامید.

---

[1]. مجالس المؤمنین ص ۳۷۸.

[2]. معلم، محمد علی، فاطمه العمصومه قبس من اشعت الزهراء، ناشر دارالهادی، ۱۴۲۱ ه. بیروت لبنان، ص۷۴-۷۶.

[3]. السید ابوالحسن هاشم، سیده عشّ آل محمد (ص)، انتشارات علیمه، قم ۱۴۱۶ ه. ص۳۷-۳۹

[4]. شیخ عباس قمی ، مفاتیح الجنان، ترجمه مهدی الهی قمشه ای، چاپ دانش، قم ۱۳۸۱، زیارت جامعه، ص۱۰۵۱

ثانیا: در تاریخ اسلام حرکت ولایت مدارانه دو بانوی بزرگوار نورافشانی می‌نماید که اولین آن اختصاص به بانوی دنیا و عقبی حضرت زینب (س) دارد و دومین فرد فاطمه معصومه (س) است. همانگونه که حرکت حضرت زینب (س) در شعاع امامت و بدنبال امام حسین (ع) موجب بقای دین اسلام و سبب ترویج راه و خط امام و پیشوای مسلمانان شد. همین اثر را حرکت فاطمه معصومه (س) به دنبال برادر و امامش حضرت رضا(ع) دارد با این تفاوت که زینب (س) پیام رسان برادرش بود پس از شهادت او و در تکمیل جهاد او کوشید. اما حضرت معصومه (س) هنگامی رخت از دنیا بست که هنوز آرزوی حضور در گرمای وجود امامت را با خود داشت و به او نرسیده در مسیر دیدار برادر جان به جان آفرین تسلیم نمود تا مزارش پایگاه انتشار دین جدّش رسول خدا گردد و مرکزی برای انتشار علوم ناب محمدی (ص) و معارف رضوی(ع).

۵. هاجر آل محمد (ص)

هجرت در اسلام عملی است که چه با طیب خاطر و رضایت انجام شده باشد، یا از روی اجبار و فشار سیاسی در مواقع بسیار منشأ تحولات بسیاری شده است.

علاوه بر دین اسلام، این عمل در امتهای پیشین نیز گاهی به نشر و گسترش دین الهی منجر شده است. هاجر همسر ابراهیم و مادر اسماعیل هنگامی که به سوی بیابان بی آب وعلف مکّه رهسپار شد، باعث رونق شهر مکه و آبادانی آنجا شد و آیین ابراهیمی حجّ را در مکّه رونق بخشید. فاطمه معصومه(س) پس از قرنها همچون هاجر به دنبال ولایت و سرپرست معنوی خویش حرکت نمود و کانون دیگری برای تعمیق اعتقادات الهی و نشر معارف وحیانی برگرد وجودش پایه گذاری شد. مدفن هاجر در کنار خانه‌ی خدا پایگاه توحیدی و یگانه پرستی است و قم ام القرای دنیای اسلام و کانون بالندگی علوم نبوی در مکتب امام جعفر صادق (ع)[1].

۶. تالی فاطمه

فاطمه زهرا (س) از میان دختران پیامبر(ص) از مقام و درجه خاصی برخوردار است. درست همین

[1]. عبدی، علی اشرف، آشنایی با حرم مطهر کریمه اهل بیت (س) فاطمه معصومه، انتشارات میراث ماندگار، قم، ۱۳۸۶، ص۱۹-۲۱.

مسئله در مورد فاطمه معصومه(س) دختر موسی بن جعفر(ع) صدق می‌نماید. علاوه بر این ویژگی هم‌نامی این بانوی بزرگوار با دختر گرامی رسول الله (ص) دومین وجه مشترک این دو بانوی مهذب و معصوم است. علاوه بر این تاریخ به وجوه مشترک سیره و خط مشی زندگی فاطمه زهرا (س) نیز فاطمه معصومه (س) اشاره دارد که بیش از پیش می‌توان دختر موسی بن جعفر (ع) را تالی فاطمه زهرا (س) نامید.

این وجوه مشترک عبارتند از:

اولا- این حدیث پیامبر (ص) در شأن فاطمه به صورت متواتر بیان شده که خطاب به دخترش فرمود: «فداها ابوها» جمله‌ای که امام کاظم (ع) درباره فاطمه‌ی معصومه(س) فرمودند. امام کا ظم به مسافرت رفته بود، تنی چند از شیعیانش سؤالاتی از او داشتند و چون او را ندیدند، سؤالها را بر کاغذی نوشتند و به خانواده امام تحویل دادند. فردا که برای وداع آمدند پاسخ سؤالهای خویش را از دختر موسی بن جعفر(ع) فاطمه معصومه (س) دریافت نمودند. هنگامی که بر می‌گشتند، امام را در بین راه ملاقات نمودند. چون امام ماجرا را شنیدند و جوابها را ملاحظه فرمودند، سه بار فرمودند: «فداها ابوها» پدرش به قربانش باد.[1]

ثانیا: دومین وجه مشترک که در سیره زندگی فاطمه معصومه (س) با حضرت فاطمه زهرا (س) وجود دارد، این است که این بانوان والا مقام هر دو فدایی ولایت هستند.

فاطمه زهرا (س) تا شهادت به دفاع از امام علی (ع) پرداختند. امری که با همه‌ی سفارشهای پیامبر خدا(ص) به دست فراموشی سپرده شده بود. این سیره چندین قرن بعد توسط دختری از فرزندانش در دفاع از امام زمانش تجدید شد. فاطمه معصومه (س) همراه کاروانی بدنبال هجرت برادر و امامش گام در راهی نهاد که خود فدایی هجرت ولایت مدارانه‌اش شد. طبق نقل بعضی از مورخین دختر موسی بن جعفر (ع) چون به ساوه رسید توسط دشمنان اهل بیت(ع) مسموم شد و پس از انتقال به قم به شهادت رسید. اما بعضی بر این اعتقادند که ایشان به علّت بیماری در ساوه بیمار و پس از ورود به قم و هفده روز بیماری در همین شهر در گذشت.[2]

---

[1]. صالح بن عرندس، کشف اللئالی، نقل از محمدی اشتهاردی، محمد، حضرت معصومه چشمه جوشان کوثر، چاپ طلوع آزادی، قم ۱۳۷۸، ص۶۳.

[2]. همان، ص۶۵-۶۶

ثالثا: نقل حدیث و محدثه بودن ویژگی مشترک دیگری است که چون در قسمت بعدی به توضیح بیشتر مطلب خواهیم پرداخت، از شرح بیشتر آن در این قسمت خودداری می‌نماییم.

کریمه‌ی آل طاها به حق فاطمه است. او چون جدّهٔ والامقامش معصوم است به شفاعت اوست که دوستان و شیعیان وارد بهشت می‌شوند. زیرا او بریده شده از آتش است چون فاطمه زهرا (س).

۷. محدثه

نقل حدیث از جمله شاخصه های زندگی فاطمه معصومه (س) است. این بخش از سیره‌ی این بانو هر چند بی شباهت با فاطمه زهرا(س) نیست، هم به جهت نفس مسئله که محدثه بودن است و هم به خاطر احادیثی که از ایشان نقل شده است. چنانکه یکی از احادیث زیر هم فاطمه دختر پیامبر(ص) و هم فاطمه دختر موسی بن جعفر(ع) در سلسله‌ی راویان آن قرار دارد و اینحدیث معروف به سلسله الفواطم است. اما احادیثی که از فاطمه‌ی معصومه (س) نقل شده است به این قرارند:

۱- امام حافظ «شمس الدین محمد بن محمد جزری شافعی» متوفای ۸۱۳ ه. از محمد بن بکر بن احمد قصری، روایت کرده، وی نیز از فاطمه دختر علی بن موسی الرضا، از فاطمه و زینب و ام کلثوم(س) دختران موسی بن جعفر(ع) که آنان گفته‌اند: فاطمه دختر جعفر بن محمد صادق(ع) گفت: فاطمه دختر محمد بن علی(ع) گفت: فاطمه دختر علی بن الحسین(ع) روایت نموده که فاطمه و سکینه دختر حسین بن علی(ع) از امّ کلثوم، دختر فاطمه (س) فرزند رسول خدا(ص) فرمود: آیا سخن رسول خدا را در روز «غدیر خم» فراموش کرده‌اید، که اعلام داشت: من کنت مولاه فعلی مولاه؟ و نیز خطاب به علی (ع) فرمود: أنت منی بمنزله هارون من موسی علیها السلام. این حدیث معروف به سلسله الفواطم است.[۱]

۲- حدیث دیگری را تعدادی از راویان، از فاطمه و زینب و ام کلثوم (س) دختر امام موسی بن جعفر(ع) با همان سلسله مراتبیکه در حدیث قبل آمده، از حضرت فاطمه زهرا(س) و او از پدر بزرگوار خود پیغمبر(ص) روایت کرده، که آن حضرت فرمود: در روز قیامت همگان به نام مادرهای خود خوانده می‌شوند، جز شیعیان علی بن ابیطالب(ع)[۲].

---

[۱]. حضرت معصومه چشمه جوشان کوثر، ص۶۷

[۲]. بحار الانوار، ج۶۵، ص۷۷، سفینه البحار، ج۲، ص۷۲۹.

۳- حدیث دیگر این است که فاطمه (س) دختر موسی بن جعفر(ع) از عمر بن علی بن الحسین (ع) با چند واسطه از «صفیّه دختر عبدالمطّلب» روایت کرده که: وقتی حسین بن علی(ع) بدنیا آمد، من عهده دار نگهداری اش بودم، پیامبر (ص) فرمود: عمه! فرزندم را به من بده. گفتم: ای رسول خدا! هنوز او را نظیف و تمیز نکرده‌ام، آن حضرت فرمود: یا عمه! انت تنظّفیه؟ انّ الله تبارک و تعالی قد نظّفه و طهّره[1]. عمه! تو میخواهی او را تمیز گردانی؟ خداوند متعال او را تمیز و پاکیزه گردانیده است.

مسئله ازدواج حضرت معصومه (س):

در مورد ازدواج این بانوی مخدّره چند نظر وجود دارد که عبارتند از:

الف) مسئله ازدواج فاطمه معصومه(س) نیز تاریخ تولد او به علّت وضعیت اجتماعی آن روز که دوران سختی و فشار بر آل علی(ع) بود، مبهم و نامشخص است. این مطلب در این باره نوشته شده است.

«زندگانی این مخدره و دوره حیات او مجهول مانده که آیا شوهر کرده است یا خیر. آیا اولادی داشته است یا خیر...[2]»

ب) نظر دوم در این باب مجهول بودن ازدواج یا عدم ازدواج آن حضرت را رد نموده، بلکه تصریح دارد که ایشان ازدواج ننموده‌اند. در اینجا این پرسش مطرح است که با اثبات مقام عصمت برای این بانوی بزرگوار و نیز این مسئله که ازدواج از مستحبات اکید اسلام است و پیامبر (ص) فرمود: «ما بنی فی الاسلام بناء احبّ الی الله عزوجلّ و اعزّ من التزویج»[3].

نیز این مسئله که زمان حضور حضرت امام رضا(ع) در مدینه خواهرش به سن ازدواج رسیده بودند. با این همه چرا ایشان ازدواج ننموده‌اند؟ پاسخ این سؤال‌ها احتمالاتی است که در مورد عدم ازدواج آن حضرت بیان شده است که عبارتند از:

---

[1]. شیخ طوسی امالی (م۴۶۰ ه) چاپ سنگی، ص۸۲، اعلام النساء المؤمنات، ص۵۷۹.

[2]. ناسخ التواریخ، ص۶۷. نقل از ریاحین الشریعه، ص۳۲۱.

[3]. شیخ حر عاملی، وسایل الشیعه، مؤسسه آل البیت (ع) قم، ۱۴۰۹، ه.ق. ج۱۴، ص۳.

۱) نخستین احتمال این است که بنا بر وصیت امام کاظم (ع) ازدواج دختران امام هفتم (ع) به مشورت و اجازه امام رضا(ع) بستگی داشت، چرا که او به مصلحت خواهرانش آگاهتر بود. و چون برادر هم کفو برای خواهرش نیافت، حضرت معصومه (س) ازدواج ننمودند.[۱]

این احتمال را اولا با وجود نوادگان امام حسن (ع) و امام حسین(ع) که می‌توانستند در جایگاه همسر ایشان نقش داشته باشند نمی‌پذیریم.[۲]

۲) احتمال دیگر این است که، بعضی ازدواج نکردن حضرت معصومه (س)را، وصیت پدر بزرگوارش امام کاظم(ع) دانسته‌اند که در تاریخ یعقوبی در این زمینه آمده. «ازدواج نکردن دختران موسی بن جعفر طبق وصیت امام هفتم پدرشان بوده «بجز ام سلمه که در مصر ازدواج کرده بود.[۳]» که این احتمال مستلزم اعراض آن حضرت از سنت پیامبر (ص) می‌نماید و درست به نظر نمی‌رسد.[۴]

اولا: این احتمال به همان دلیلی که نویسنده تاریخ یعقوبی آورده و بیان شد درست بنظر نمی‌رسد.

ثانیا: با مراجعه بن متن وصیت نامه امام موسی بن جعفر(ع) می‌بینیم، متن وصیت ایشان حکایت از واگذاری کفالت و سرپرستی زنان و دخترانشان به امام رضا(ع) دارد نه وصیت به عدم ازدواج دختران آن حضرت.

۳) احتمال دیگری که بنظر در ست ترین احتمال ممکن است و در مورد عدم ازدواج دختر موسی بن جعفر(ع) است که وجود دارد. وضعیت سیاسی و جو اختناق حاکم بر زندگانی موسی بن جعفر(ع) در آن زمان حکمفرما بود. وضعیتی که منجر به شهادت امام هفتم(ع) و مهاجرت اجباری امام رضا (ع) از مدینه به خراسان شد. با وجود چنین جوّی کسی خطر نزدیکی به این خاندان را نمی‌پذیرفت تا از خطر تعرض یا فشار دستگاه حاکم در امان باشد.[۵]

---

[۱] .چشمه جوشان کوثر، ص۲۸

[۲] . . مهدی پور، علی اکبر، کریمه اهل بیت (ع) نشر حاذق، قم، ۱۳۷۴، ص۱۵۱.

[۳] .سیده عش آل محمد (ص)، ص ۴۳.

[۴] . تاریخ یعقوبی، ج۳، ص۱۵۱.

[۵] . سیدهٔ عش آل محمد (ص)، ص۴۷-۴۸

دوران زندگی در مدینه

با توجه به تاریخ تولد حضرت معصومه (س) که سال ۱۷۳ ه.ق درست‌ترین نظریه در این باره به نظر می‌رسد، تا سال ۲۰۱ ه.ق که سال هجرت آن بانو به ایران بوده ایشان در مدینه زندگی می‌نموده‌اند. ده سال اول زندگی یعنی تا سال ۱۸۳ ه.ق که سال وفات پدرش امام موسی بن جعفر(ع) می‌باشد تحت سرپرستی پدر و پس از آن تا سال۲۰۰ ه.ق که سال هجرت حضرت رضا(ع) به اجبار مأمون است، تحت سرپرستی برادر بوده است. این مطلب با مراجعه به وصیت نامه‌ی امام هفتم (ع) که کفالت و سرپرستی دختران و زنان خودرا بر عهده‌ی جانشین و فرزند صالحش امام رضا(ع) نهاده، ثابت می‌شود. هرچند ۴سال آخر عمر موسی بن جعفر(ع) که ایشان پیوسته در زندان هارون بسر می‌بردند، نیز عملا سرپرستی این بانوی بزرگوار بر عهده‌ی برادرش امام رضا(ع) بود.[۱]

سالها پس از پیش بینی امام صادق(ع) طبق حدیثی از ایشان زنی از نوادگان او به سوی ایران رهسپار گشت تا با آرام گرفتنش در شهر اهل بیت(ع) این شهر به پایگاه دائمی علوم اهل بیت (ع) تبدیل گردد. امام صادق (ع) در این حدیث فرمودند:

«حرم ما اهل بیت (علیهم السلام) ، شهر قم است. آن جا بانویی از فرزندانم بنام فاطمه دفن می‌شود، بهشت بر هر که او را زیارت کند، واجب می‌گردد.»[۲]

طبق گزارش تاریخ هجرت فاطمه معصومه (ع) در سال ۲۰۱ ه.ق یعنی پس از یک سال دوری از برادر به همراه گروهی از سادات علوی و تنی چند از برادران بسوی ایران صورت گرفت.[۳]

علت هجرت

درباره‌ی علت هجرت فاطمه‌ی معصومه (س) نظرات مختلفی وجود دارد که در ذیل بیان می‌گردد.

---

[۱] . احمد بن ابی یعقوب و ابن واضح یعقوبی، تاریخ یعقوبی، ترجمه محمد ابراهیم آیتی، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، ۱۳۷۴، ص۴۶۵.

[۲] .شیخ عباسی قمی، سفینه البحار، چاپ سنگی، ۱۳۵۹هـ ج۲، ص۴۴۶

[۳] . حضرت معصومه چشمه جوشان کوثر، ص۲۱.

۱- شوق دیدار برادر

پس از شهادت امام موسی بن جعفر(ع) هم چنین سالهای آخر عمر آن امام همام کریمه‌ی اهل بیت تحت سرپرستی برادرش امام رضا(ع) قرار گرفت. ارتباط تنگاتنگی که در این مدت بین این خواهر و برادر صورت گرفت دوری برادر را که به اجبار بسوی طوس رفته بود، بر حضرت معصومه (س) سخت می‌نمود. «علامه از بزرگان و مشایخ قم روایت نموده است، که چون حضرت رضا(ع) در سال ۲۰۰ هجری بنابر دعوت مأمون بخراسان تشریف فرما گشتند، سال بعد خواهر والاگهرش حضرت معصومه(ع) شوق دیدار برادر بر سرش افتاد و با شوقی تمام حرکت کرد.[۱]»

«از سوی دیگر به مدینه خبر رسید که امام رضا (ع) به ولیعهدی مأمون انتخاب شده است. آل علی که در حجاز در فشار و سختی بسر می‌بردند تصمیم گرفتند به عنوان دیدار امام رضا(ع) به سوی خراسان حرکت نمایند. از این رو دسته دسته بسوی خراسان آمدند. که وجود مرقدهای بسیار در سرزمین ایران از این امامزادگان حکایت از درستی این نظر دارد.[۲]»

۲- نامه‌ی امام رضا(ع)

در کتاب کنز الأنساب روایت شده: مأمون عباسی در سال ۲۰۱ ه.ق حضرت رضا را به عنوان ولیعهد خود تعیین کرد، در این هنگام «حضرت برای بستگان خود که در مدینه بودند نامه‌ای نوشت و آنها را به خراسان دعوت کرد، گروه بسیاری از امام زادگان و بستگان آنها که تعدادشان به ۱۲۶۷۳ نفر می‌رسید، (کاروان به دنبال کاروان) به سوی خراسان حرکت نمودند.[۳]

طبق نقل دیگر، حضرت رضا(ع) به حضرت معصومه خصوصی نامه‌ای نوشت و آن را به غلامی داد تا با سرعت و بدون توقف به خواهرش رساند. غلام وقتی به مدینه رسید سراغ خانه‌ی موسی بن جعفر(ع) را

---

[۱]. صحفی، سید مهدی، زندگانی حضرت معصومه (ع) و تاریخ قم به ضمیمه مختصری از وقایع پانزده خرداد ۱۳۴۲، انتشارات کتابفروشی صحفی، قم، ص۴۱.

[۲]. حضرت معصومه چشمه جوشان کوثر، ص۳۴.

[۳].جامع الأنساب، ص۱۷، نقل از همان.

گرفت و چون نامه را به حضرت معصومه (ع) رسانید، او خود آمادهٔ پیوستن به برادر نمود و مهیّای سفر به خراسان شد.[1]

روایت دیگری در این زمینه است که چون امامزادگان از نامه‌ی حضرت رضا(ع) آگاه شدند همه بیاد او متأثر شده گریستند. آنگاه امامزاده هادی پیشنهاد کرد همه بر گرد مرقد مطهّر جدشان رسول خدا(ص) روند و به او سلام کنند، هر کس جواب سلامش را گرفت او سرپرستی آنان را بر عهده گرفته و همه تحت فرمانش به سوی خراسان حرکت نمایند. از میانشان ابراهیم (فرزند امام کاظم (ع)) جواب سلامش را گرفت و کاروانی عظیم به سرپرستی او به سوی خراسان حرکت کرد.[2]

۳- افشاگری و انگیزه سیاسی

اما بعضی حرکت حضرت معصومه (س) را با انگیزه‌ی سیاسی و رسواگری بین عباس دانسته و نوشته‌اند.

«آری» آن حضرت که می‌رفت زینب وار با سفر پربرکتش سند گویایی بر حقانیت امامان و رهبران راستین و افشاگر چهره‌ی نفاق و تزویر مأمونی باشد، و همانند قهرمان کربلا پیام آور خون سرخ برادری باشد که این بار مزوّرانه به قتلگاه (بنی عباس) برده می‌شد.[3]»

۴- بازگشت به سرمنزل مقصود

آنچه در این قسمت می‌خوانید احتمالی است که بعض دیگر از نویسندگان با همین عنوان آن را از علل سفر این بانوی مکرّمه بیان داشته‌اند. در توضیح این عنوان آمده است:

«کشیده شدن به سوی جایگاهی که خاک وجود انسان از آن گرفته شده از سنن قطعی الهی است.[4]» طبق حدیثی «هر کسی از هر خاکی خلق شده باشد در آن دفن خواهد شد.[1]»

---

[1]. من لا یحضره الخطیب، ج۴، ص۲۶۱، نقل از همان.

[2]. بحر الأنساب، ص۹۱-۹۴. نقل از همان، ص ۳۵.

[3]. فروغی از کوثر،ص۳۴

[4]. گیتی (یقطین) محمد، رضیه کشتکاران، فاطمه معصومه طریقی در تحقق ولایت الهیه، انتشارات هجر ولایت، قم. ۱۳۸۹. ص۱۳۱.

نیز طبق حدیث دیگری از امام صادق روایت شده که فرمود:

«خداوند ملکی موکل بر هر مولودی آفریده که نامش «ملک الارحام» است. هر کس وقتی تولد یابد، نطفه‌ی درون رحم مادر او با خاکی که بر آن خواهد بود آمیخته می‌گردد. انسان می‌گردد و می‌گردد تا به آنجا که جایگاه تربت اوست برگردد و آن جا بمیرد.[۲]»

۵- تکمیل حرکت امام رضا (ع)

احتمال دیگری که می‌تواند تمام احتمالات گذشته را رد نماید، تکمیل حرکت امام رضا (ع) توسط خواهر گرامی‌اش حضرت معصومه (س) است. این هجرت حرکتی بدون برنامه نبوده است. هجرت این بانو تکمیل حرکت برادرش برای انتقال قطب جهان اسلام از مدینه به طوس بوده، کاری که جغرافیای عالم اسلام را تغییر داد.

برنامه‌ای که سالها قبل در کلام معصومین (ع) خبر از وقوع آن آمده بود. بررسی روایات درباره‌ی سرزمین قم حاکی از احادیثی است که از جانب معصومین (س) آنهم یک قرن قبل از تولدحضرت معصومه (ع) به عنوان سند گویایی می‌توان بر این مدّعا ارائه نمود.[۳]

ورود به قم

فاطمه معصومه (س) در جریان مهاجرت به سوی خراسان چون «به ساوه رسید در آنجا بیمار شد پرسید از این مکان تا قم چقدر مسافت است. عرض کردند ده فرسنگ است آن مخدره فرمان داد که او را از ساوه به جانب قم حرکت دهند.[۴]» از راه روستاهای آوه و تقرود [طغرود] از ساوه تا قم ده فرسنگ بود.[۵] به نقلی

---

[۱]. اصول کافی، ج۳، ص۲۰۳، ح ۱.

[۲]. همان.

[۳]. فاطمه معصومه طریقی در تحقق ولایت الهیه، ص۱۳۲-۱۳۴

[۴]. ریاحین الشریعه. ص۳۲۱

[۵]. فقیهی، علی اصغر، تاریخ مذهبی قم، نشر زائر، ۱۳۷۸ ه.ش. ص ۹۳.

ایشان فرمود: «قم مرکز شیعیان ما می‌باشد.[1]» چون به قم رسید در خانه موسی بن خرزج بن سعد اشعری منزل فرمود. اما بنابر روایت دیگر اهل قم به استقبال ایشان رفتند. این مطلب در کتاب ریاحین الشریعه این‌گونه آورده شده: «چون خبر ورود خاتون روزگار فاطمه معصومه (علیها السلام) به آل سعد رسید بالجمله اتفاق کردند برای استقبال و بیرون شدند و خواستار گشته‌اند که در شهر قم عز نزول ارزانی دارد واز میان آن جماعت موسی بن خرزج به تنهایی بیرون آمد و چون بشرف ملازمت آن اختر آسمان عصمت و طهارت افتخار یافت، مهار شتر آن حضرت را بگرفت و بجانب شهر بکشید و به آن فخریه و مباهات می‌کرد که موفق به این خدمت شده است. و آن حضرت عصمت آیت را در سرای خود فرود آورد و آن صدیقه مکرمه شانزده یا هفده روز زندگانی کرد.»[2]

علت بیماری و رحلت حضرت معصومه دختر موسی بن جعفر(ع)

در مورد تاریخ وفات فاطمه‌ی معصومه (س) نظر قطعی این است که ایشان شانزده یا هفده روز پس از ورود به قم درگذشت و تا لحظه‌ی رحلت در منزل موسی بن خرزج جایگاهی که اکنون به بیت النور شهرت یافته است، شرف حضور داشته‌اند. اما در مورد علت وفات ایشان مانند سایر قسمت‌های زندگانی این بی‌بی پرجلال چند احتمال وجود دارد.

۱- بعضی علت درگذشت ایشان را بیماری که در ساوه بر ایشان عارض گشت، نوشته‌اند.[3]

۲- علت دیگری که در این باره آمده این است که، «کاروانی که حضرت معصومه‌ی (ع) در میان آن بود، از بیست و سه نفر به سرپرستی هارون بن موسی بن جعفر(ع) تشکیل می‌شد. حضرت معصومه با این کاروان منزل به منزل حرکت می‌نمودند تا به شهر ساوه رسید، در آنجا دشمنان خاندان نبوت به کاروان حمله کردند، هارون را به شهادت رساندند و جمعی را مجروح نموده و موجب پراکندگی آنها شدند، حضرت معصومه (س) همچون عمه‌اش زینب (س) وقتی که

---

[1]. فروغی از کوثر، ص۳۳

[2]. ریاحین الشریعه، ص۳۲-۳۴. تاریخ قم یا حریم بانوی عالیقدر اهل بیت عصمت و طهارت حضرت معصومه . محمد حسین ناصر الشریعه، تصحیح و مقدمات و تعلیقات و اضافات علی دوانی، انتشارات دارالفکر، تهران، ۱۳۸۳، ص۳۲-۳۴

[3]. تاریخ قم، محمد حسین ناصر الشریعه، ص۳۲-۳۴

بدنهای پاره پاره‌ی آنها را دید به شدت غمگین شد و سخت بیمار گشت و به سوی قم روانه شد و پس از شانزده یا هفده روز سکونت در قم به لقاء الله پیوست.»[1]

۳- اما احتمال سومی هم وجود دارد که حاکی از مسمومیت آن حضرت در ساوه بوسیله‌ی مأموران مأمون و بیماری ایشان بر اثر مسمومیت و سرانجام درگذشت در قم است[2]. که این احتمال با مطالعه خط مشی مأمون سازگارترین احتمال درمورد شهادت این بانوی مکرّمه است.

رحلت یا شهادت حضرت معصومه (س)

حضرت معصومه شانزده یا هفده روز در خانه موسی بن خرزج به حال بیماری و رنج به عبادت مشغول بود و سر انجام در دهم ربیع الثانی سال ۲۰۱ ه پیش از آنکه چشمانش به دیدار برادرش نائل گردد، در میان اندوه و غم فراوان شیعیان در قم درگذشت.»[3]

هرچند غروب وجودش آتشی بر دل شیفتگان خاندان عصمت و طهارت زد، اما مدفنش پایگاه انتشار علوم آل محمد (ص) در جهان شد.

کیفیت غسل و تدفین

«پس از وفات پیکر مطهرش را با جلال و تکریم غسل نمودند و در باغ بابلان که فعلا محل قبر شریف اوست حمل کردند و در کنار سردابی که برای دفن بدن شریفش حفر کرده بودند، فرود آوردند. در این وقت در میان آل سعد گفتگو شد که چه کسی آن مخدره را بخاک سپارد و داخل قبر او شود. آخرالامر اتفاق نمودند که پیرمرد سالخورده، صالح، متقی، قادر نام، آن گوهر پاک را بخاک سپارد. چون به طلب آن مرد رفتند. به ناگاه از دامنه‌ی صحرا دو سوار نقابدار پیدا شدند. چون بنزدیک رسیدند از مرکب خود پیاده شدند و بر آن جنازه نماز گذاردند و به سرداب داخل شدند و جنازه را

---

[1]. حیات السّت، مهدی منصوری، ص۱۶۰. نقل از چشمه جوشان کوثر، ص۳۵.

[2]. همان.

[3]. حسن بن محمد بن حسن بن سائب بن مالک اشعری قمی، تاریخ قم، ترجمه تاج الدین بن بهاءالدین علی بن حسن بن عبدالملک قمی، تحقیق محمد رضا انصاری قمی، ناشر کتابخانه آیت الله مرعشی، قم، ۱۳۸۵، ص ۵۶۵.

بگرفتند و در آنجا دفن نمودند. پس بیرون آمدند و سوار شدند و رفتند و کس ندانست که ایشان چه کسانی بودند»[1]

پس موسی بن خرزج سقف و سایبانی از بوریا [حصیر بافته] بر سر قبر آن بی بی عالمیان بر افراشت تا اینکه زینب دختر امام محمد تقی وارد قم گردید و بر آن قبه‌ای نهاد[2]. تا امروز که بارگاه ملک آستانش در بهترین وجه پذیرای عاشقان اهل بیت از دور و نزدیک می‌باشد.

[1] . همان

[2] . همان

جمع بندی

تاریخ زندگانی فاطمه معصومه (س) تنها بزرگترین تاریخ زندگی درس آموز بانویی به روایت تاریخ است پس از زندگانی فاطمه زهرا (س). برجسته ترین نقطه زندگی ایشان هجرت ولایت مدارانه‌ی او است، که باعث ماندگاری نام و یاد این بانوی بزرگوار شده است. نوشته های تاریخی هر کدام گزارش شرح حال این بانوی با عظمت است به یک روایت. بر نویسندگان و محققین گرامی است گردآوری تمامی نظرات و قلم زدن در هر بخشی از زندگانی آن حضرت. مخصوصا ارتباط هر قسمت و پیوند آن با زندگانی امام رضا(ع). نوشته حاضر با ویژگی جمع آوری احتمالات به صورت جامع در هر قسمت از زندگانی حضرت معصومه(س) سعی نموده به صورت بدیع و نو ارائه شود.

این نوشته گزارش نسبتا کاملی است از زندگانی دختر موسی بن جعفر(ع) از تولد تا وفات، باشد که بر معرفت ما نسبت به ایشان بیفزاید.

من الله التوفیق.

منابع و مآخذ

۱- ابن قولویه، کامل الزیارات، نجف، ۱۳۵۶.

۲- السید ابوالحسن هاشم، سیده عش آل محمد (ص)، چاپ اول، قم، انتشارات علمیه، ۱۴۱۶.

۳- احمد بن ابی یعقوب، تاریخ یعقوبی، ترجمه محمد ابراهیم آیتی، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۴.

۴- حسینی، سید علی، رواق عصمت (شرحی بر زیارتنامه حضرت معصومه، چاپ اول، قم، انتشارات زائر.

۵- حسون محمد وام علی المشکور، اعلام النساء المؤمنات انتشارات اسوه، ۱۳۶۹، ه. ش.

۶- حسن بن محمد بن حسن قمی، تاریخ قم، تصحیح سید جلال الدین طهرانی، تهران، نشر مجلس، ۱۳۱۳، ه.ش.

۷- حسن بن محمد بن حسن بن سائب بن مالک اشعری قمی، تاریخ قم، ترجمه تاج الدین بن بهاءالدین علی بن حسن بن عبدالملک قمی، تحقیق محمد رضا انصاری قمی، قم، ناشر کتابخانه آیت الله مرعشی، ۱۳۸۵.

۸- سپهر، میرزا محمد تقی خان (م ۱۲۹۷ ه) ناسخ التواریخ، ج امام کاظم(ع)، چاپ سنگی

۹- شیخ مفید، الارشاد، چاپ ۱۴۱۳ ه. ق قم، ترجمه و شرح فارسی حاج شیخ محمد باقر ساعدی خراسانی، تصحیح محمد باقر بهبودی، انتشارات کتاب فروشی ملاصدرا، ۱۳۷۶ ه.ش.

۱۰- شیخ عباس قمی، منتهی الامال، تحقیق صادق حسن زاده، چاپ دوم، ج۲، قم، انتشارات مؤمنین

۱۱- شیخ طوسی، امالی، (م ۴۶۰ ه) چاپ سنگی.

۱۲- شیخ عباسی قمی، سفینه البحار، (م ۱۳۵۹ ه)، ج۲، چاپ سنگی.

۱۳- صدوق، ابوجعفر محمد بن علی بن حسین بن بابویه قمی، عیون اخبار الرضا(ع)، تصحیح مهدی لاجوردی، قم.

۱۴- صادقی اردستانی، احمد، زنان دانشمند و راوی حدیث چاپ اول، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۷۵.

۱۵- صحفی، سید مهدی، زندگانی حضرت معصومه (س) و تاریخ قم به ضمیمه مختصری از وقایع پانزده خرداد، چاپ اول، قم، انتشارات کتابفروشی صحفی، ۱۳۴۲.
۱۶- طبری، محمد بن جریر (قرن پنجم) دلائل الامامه، چاپ ۱۴۱۳ه. قم. تحقیق الدراسات الاسلامیه، مؤسسه بعث.
۱۷- عبدی، علی اشرف، آشنایی با حرم مطهر کریمه اهل بیت (ع) فاطمه معصومه، قم، انتشارات میراث ماندگار، ۱۳۸۶.
۱۸- فقیهی، علی اصغر، تاریخ مذهبی قم، نشر زائر، ۱۳۷۸.
۱۹- قاضی نورالله شوشتری، مجالس المؤمنین، چاپ تهران، ج۱.
۲۰- قمی، شیخ عباس، مفاتیح الجنان، ترجمه مهدی الهی قمشه‌ای، قم، چاپ دانش، ۱۳۸۱.
۲۱- کلینی، ابوجعفر محمد بن یعقوب، اصول کافی، چاپ سوم، ج۶، تهران دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۸ ه.ش.
۲۲- گیتی (یقطین) محمد، رضیه، کشتکاران، فاطمه معصومه طریقی در تحقیق ولایت الهیه، چاپ اول، قم، انتشارات فجر ولایت، ۱۳۸۹.
۲۳- محلاتی، ذبیح الله، ریاحین الشریعه، چاپ تهران، دارالکتب الاسلامی، ۱۳۷۵ ه.ق.
۲۴- مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، ج۴۹، طبع بیروت.
۲۵- محمدی اشتهاردی، محمد، حضرت معصومه چشمه جوشان کوثر، تهران، نشر مطهر، ۱۳۷۸.
۲۶- معلم، محمد علی فاطمه المعصومه قبس من اشعه الزهراء، چاپ اول، ناشر الهادی، لبنان بیروت، ۱۴۲۱ ه.
۲۷- مهدی پور، علی اکبر، کریمه اهل بیت (س)، قم، نشر حاذق، ۱۳۷۴.
۲۸- ناصر الشریعه، محمد حسین، تاریخ قم یا حرم بانوی عالیقدر اهل بیت عصمت و طهارت حضرت معصومه (س)، تصحیح و مقدمات و تعلیقات و اضافات علی دوانی، تهران، انتشارات دارالفکر، ص۱۳۸۳.
۲۹- نمازی، شیخ علی، مستدرک سفینه البحار، چاپ تهران، تحقیق و تصحیح الشیخ حسن بن علی النمازی، ج ۸، قم، نشر مؤسسه النشر الاسلامی ۱۴۱۹ ه.